

Milivoje Mlađenović¹
Pedagoški fakultet u Somboru, Univerzitet u Novom Sadu

KONCEPCIJA VERODOSTOJNOSTI U DRAMSKIM DELIMA O LAZI KOSTIĆU

821.163.41.09
COBISS.SR-ID 281316620

Apstrakt

U radu se istražuje verodostojnost, stepen istorijski i dramski istinitog u dramskim delima u kojima je Laza Kostić protagonista. U razmatranim delima („Homo volans” Nenada Prokića, „Santa Maria della Salute” Velimira Lukića, „Kamo noći, kamo dani” Radoslava Dorića i dr.) istorijska (i književnoistorijska, naporedo) istina o Lazi Kostiću često je u drugom planu, a u prvi plan izbija verodostojna, interesantna, ali često i čudesna radnja. U radu se raspravlja i o karakteru prigodničkog u dramama o Lazi Kostiću, kao nalogu vremena, a koji obavezuje autore na udeo biografski verodostojnog. Posebno se apostrofiraju drame u kojima je postmodernim postupkom smanjen učinak iluzije.

Ključne reči

verodostojnost, Laza Kostić, lik, drama, istorija

Osnovno značenje pojma *verodostojnost* jeste istinitost, odnosno autentičnost. Biti verodostojan znači biti istinit, legitiman, pravilan i čist. Verodostojne stvari su originalne i dokazive. Međutim, valja imati na umu da pojam verodostojnosti ili iskrenosti nema više popularnost koju je nekad uživao. Kad čujemo reč verodostojnost, svesni smo anahronizma koji je boji nečim starinskim. Arhaično svojstvo verodostojnosti kao zahteva u umetnosti dale su moderne teorije književnosti koje zatiru lično *ja* književnog umetnika. Otuda se javlja problem kako tumačiti dramska dela koja su inspirisana biografijama, a naročito biografijama velikih književnika. „Javno djelovanje čovjekovo pripada historičaru, a njegov privatni život književniku“ (Flaker 1983: 442). Čak i kada bi se lik Laze Kostića razmatrao apsolutno kao Laza Kostić, junak koga su dramski pisci izgradili, bez ikakvog dodira sa biografi-

1 milivoje_mladjenovic@yahoo.com

jom ličnosti iz istorije književnosti, upoređivanje sa biografijom Laze Kostića bilo bi neizbežno. Tek da je vremenski njegova pojava znatno više udaljena od naše savremenosti, moguća bi bila distanciranost od biografije. Kliford Lič (Klifford Leech) smatra da „mora postojati određena doza izuzetnosti” dramskog lika ili da se on makar ističe „naročitošću njegovih vrlina i dostojanstva.” (Lič 2015: 57). To potvrđuju i srpski dramatičari koji su po modelima antičkog mita preoblikovali mit u savremeni kontekst (Jovan Hristić, Velimir Lukić) ili su se bavili prevashodno motivima srpskog narodnog eposa koji u osnovi ima mitske elemente (Borislav Mihajlović Mihiz, Ljubomir Simović, Vida Ognjenović i dr.). Laza Kostić jeste veliki književni lik i on delimično dobija odlike mitskog junaka (v. Mladenović 2018: 777 i dalje). Sve nam to ukazuje da nema postojane verodostojnosti koja bi se mogla definisati jednom zauvek, te da ima razloga da se povodom dramskih dela u kojima je Laza Kostić glavni lik ili jedan od likova² raspravlja o stepenu istorijski i dramski istinitog, o verodostojnosti (engl. verisimilitude, nem. Wahrscheinlichkeit, Glaubwürdigkeit) lika Laze Kostića. Ovde se sada pred tumačima otvara pitanje:

[...] *da se posmatra pesnik Laza Kostić, ličnost iz istorije književnosti i njegova realizacija u dramskim delima, da se uporedi njegova biografija u drami sa stvarnom biografijom ili da se analizira isključivo karakter dramskog lika kojemu pisac nadeva ime Laza Kostić?* (Mladenović 2018: 778)

U ovoj raspravi tendencija je da se ustanovi nivo odstupanja ili podudaranje sa istinom istorije književnosti, jer su dramska dela u kojima je Laza Kostić protagonista nastala više ili manje na podlozi literarnih izvora i dokumenata.

2 Laza Kostić se kao lik javlja u poeziji (Ljubomir Simović, Branko Miljković, Miroslav Nastasijević, Kolja Mićević, Nenad Grujičić, Đorđe Nešić, Krstivoje Ilić, Radomir Uljarević i drugi), prozi (u knjigama Milenka Pajića *Pričina i druga knjiga pričine i Ženidba i agonija*) i, najdominantnije u drami. Dramski oblici mogu se razvrstati na sledeći način:

- a) Dramska dela u kojima je središnji lik Laza Kostić: *Santa Maria della Salute* Velimira Lukića, *Homo volans* Nenada Prokića, *Kamo noći, kamo dani* Radoslava Dorića, *Rapsodija* Vladimira B. Popovića,
- b) Scensko-muzička dela: *Lenka*, libreto Pere Zupca, komponovao Miroslav Štatkić,
- c) Radio-drame, biografije i dela Laze Kostića: *Kofer Laze Kostića* Dragomira Jerkovića, te *Čitanje tajnog dnevnika Laze Kostića* Uroša Glovackog,
- d) Dramaturške restauracije dramskih dela Laze Kostića, koje u različitim vidovima često među likovima imaju i dopisan, dograđen lik Laze Kostića,
- e) Dramska rasprava *Gozba* Petra Milosavljevića, jedinstven i takođe zanimljiv autorski dramski oblik metatekstualne prirode,

U Dorićevoj drami *Srpska Atina* Laza Kostić se takođe pojavljuje kao jedan od likova, a u *Kad bi Sombor bio Holivud*, pojavljuje se u jednoj sceni.

Ono što je fikcionalno, bazira se na mogućem i verovatnom. Radi se, između ostalog, i o odnosu između dramske književnosti i istorije, pitanju kojem valja pristupiti s velikom obazrivošću. Pozorište, uglavnom, predstavlja izmaštane radnje, ali i, vrlo često, one ljudske aktivnosti koje se povezuju sa istorijskim zbivanjima. Dramska književnost dodiruje istoriju, kad god se, recimo, u drami radi o rekonstrukciji minulih događaja koji su se stvarno dogodili (u dramama o Lazi Kostiću *Santa Maria della Salute* Velimira Lukića, *Homo volans* Nenada Prokića, *Kamo noći, kamo dani* Radoslava Dorića, *Rapsodija* Vladimira B. Popovića takvi primeri su: odlazak Laze Kostića na lečenje, boravak Kostićev u manastiru Krušedol i na dvoru kralja Nikole na Cetinju, diplomatsko službovanje u Petrogradu itd.).

Vjerodostojno je ono što se u zgodama, likovima i predstavi doima istinitim publici, kako na razini radnji, tako i u načinu njihovog prikazivanja na pozornici. Koncept vjerodostojnosti važi za gledateljevu recepciju, ali on ujedno nalaže dramatičaru da smisli fabulu i motivacije koje će proizvesti učinak iluzije i istine. (Pavis 2004: 404)

Verodostojnost kao imperativ nalazimo još u Aristotelovom spisu *O pesničkoj umetnosti*, u kome se forma postojanja radnje opisuje pojmovima istinito, moguće, nužno, razumno, stvarno. Aristotel ističe da nije „pesnikov zadatak da izlaže ono što se istinski dogodilo, nego ono što se moglo dogoditi, i što je moguće po zakonima verovatnosti ili nužnosti” (Aristotel 1955: 21). To znači sledeće: da je za dramskog pisca bitnija verovatnost, verodostojnost onoga o čemu se govori, veština uopštavanja takođe, nego istorijska istina. I otuda Aristotel smatra da je pesničko umeće više filozofsko od istorije, te da ga valja i shvatiti ozbiljnije od istorije. Uopštene istine su, dakle, predmet pesništva (u našem slučaju drame), a pojedinačnim se istinama kao svojim predmetom bavi istorija. U delima koja su podvrgnuta analizi, dramatičari često istorijsku istinu o Lazi Kostiću potiskuju u drugi, dok je u prvom planu verodostojna, zanimljiva radnja, potpuno ostvarljiva, ali često i vrlo neobična.

U drami *Homo volans* (1980) Nenada Prokića uočava se napetost između radnje koja je čudesna i radnje koju publika prihvata zato što je uverena u istinitost činjenica. Čudesnim se smatra sve što ne ide naviknutim prirodnim tokom, a verodostojnim sve sa čim se publika saglašava. Prokić nije napisao biografsku dramu, niti je rekonstruisao epohu u kojoj je Laza Kostić stvarao. U ovoj postmodernoj drami, protivnici Laze Kostića Jovan (Skerlić), Ljubomir (Nedić) i Bogdan (Popović), vodeći kritičari srpskog modernizma, kao delimično individualizovan hor, komentarišu, opominju, savetuju, ocenju-

ju delo Pesnika, ali i učestvuju u radnji. Hor kritičara je i oznaka čudesnog, deziluzionističkog teatra kome Prokić stremi. Patris Pavis objašnjava da je dvosmisleni karakter hora, manifestovan kroz katarzično i kultno dejstvo i komponentu čudesnog, uticao na to da se hor održi „u onim povijesnim trenucima u kojima se više ne vjeruje u velikog pojedinca ako taj pojedinac nije (već?) oslobođen društva i njegovih proturječja” (Pavis 2004: 203), što odgovara poziciji Pesnika u odnosu na društvo u Prokićevoj drami. Jedino su Isidora (Sekulić), koja uvažava Kostićevo delo, i donekle Veljko (Petrović) van kruga kritičara koji ismevaju Kostića. Njen stav je jedini impuls „tankom” dramskom sukobu, slabašnom u smislu tradicionalne poetike drame:

ISIDORA

Zašto se rugate? Sasvim je moguće da on i tako putuje kroz sferu tišine i grmljavine, hladnoće i žege; kroz fluide Zeitgeista. A snoviđenja su, na samom kraju dvadesetog veka, jedini dostojni oblik življenja koji je preostao.
(Prokić 1985: 3)

Takav je i stav pesnika Laze Kostića: „Fantazija je isto tako realna kao ma kakva druga funkcija čovečjeg mozga, kao ma kakva druga pojava u prirodi...” (Kostić 1975: 67). Protivteža „horu simpozijumskih faca” je „hor” prijatelja Laze Kostića (Gedeon, David, Čordar, Radivoj, episkop Mitrofan). Pesnikove lumperajke jedan su od razloga netrpeljivosti koju ispoljavaju njegovi opONENTI. Prokić odoleva opasnosti od preteranog proučavanja sredine o kojoj Rolan Bart (Roland Barthes) govori u tekstu „Istorija ili književnost”, a koja „ako se preterana pažnja posvećuje autoru, ako se genije posmatra sa suviše predusretljivosti” (Bart 1979: 117), može celu nameru da razbije u anegdote. Pravi predmet prikazivanja u *Homo volansu* jeste niz situacija iz pesnikovog života, ali i fiktivnih situacija iz naše savremenosti u kojima se govori o Lazi Kostiću. U osnovi je poigravanje imitabilnim obrascem biografije svemirskog pesnika, kako ga zove Miodrag Popović (v. Popović 1975: 155). *Homo volans* predstavlja do izvesne mere parodiranje žanra biografske drame, naročito zahteva za istinitošću njenog sadržaja.

Autorov postupak je postmodernistički. U izgradnji dramskog „pseudožitija” o Lazi Kostiću, Prokić ne upotrebljava samo književnokritičke, književnoistorijske i biografske ocene, stavove i „izveštaje”, već se koncentriše i na oživljavanje nekoliko anegdota – biografema (Biti 2000: 34) koje najbolje odslikavaju ličnost Pesnika: običaj da piše stojeći za visokim radnim stolom; uživanje u hrani i piću; naviku stalnog gimnasticiranja itd. U Prokićevu dramu te crtice i anegdote koje su poslužile kao osnova za dramske situacije dospеле su

najviše iz *Uspomena na dr Lazu Kostića* Radivoja Simonovića, „iz prve ruke”, ali su one u drugostepenom obliku ugrađene i iz drugih zapisa, kao nasleđe popularnog, pojednostavljenog viđenja ličnosti i dela Laze Kostiće – kao one o „ačanju genija“, sklonost kalamburima itd.

Naročita karakteristika drame *Homo volans* Nenada Prokića jeste intertekstualnost manifestovana u različitim oblicima. Pojedinačni iskazi iz književnokritičkih tekstova i poezije pripisani su različitim likovima drame. Ti iskazi u novom kontekstu, zavisno od toga ko ih izgovara, dobijaju i nova značenja. Prokić stapa i premešta tekstove različitih autora, iz raznoraznih izvora. Na prvom mestu koristi tekstove Laze Kostića, a potom tekstove književnih kritičara i istoričara (Jovana Skerlića, Bogdana Popovića, Ljubomira Nedića, Veljka Petrovića, Isidore Sekulić, Miodraga Popovića, Jovana Hristića), Kostićevog biografa Radivoja Simonovića, potom Ezre Paunda, Jovana Sterije Popovića, Helderlina itd. To su neposredni i namerni citati i organsko utelovljavanje i kombinovanje tuđih tekstova. Tako tekst postaje poprište „permutacije i transformacije drugih tekstova” (Biti 2005: 225). Prokić uzima tekstove i u svom ideologemu ih istovremeno preičitava, preakcentuje, stapa, premešta (v. Mladenović 2013).

Verodostojna radnja mora biti logički moguća, da omogući logičku vezu motiva, neophodnu za unutrašnju logiku oblikovanja događaja u drami:

I u prikazivanju karaktera kao i vezivanju događaja treba uvek tražiti ili nužnost ili verovatnost, tako da jedno lice s ovakvim ili s onakvim osobinama ovako ili onako govori i dela ili po nužnosti ili po verovatnosti i da se ova ili ona radnja razvija posle ove ili one ili nužno ili verovatno.
(Aristotel 1955: 31)

Uspostavljanje ravnoteže ovih elemenata koji tvore verodostojnost jeste delikatna i nepouzdana i realizuje se celovito tek kada se dramski autor i čitalac (gledalac) sasvim usaglase, a za to je neophodna i saglasnost sa vizurom gledaočeve epohe. Vladimir Biti definiše verodostojnost kao kvalitet koji izvire „iz stupnja njegova podudaranja sa sklopom normi, pretpostavki i uvjerenja s pomoću kojih njegov čitalatelj ovjerovljuje zbilju koja ga okružuje” (Biti 2000: 553). Kad je reč o pozorištu, potrebno je da se otkloni svaka sumnja u pozorišnu iluziju.

Za razliku od drame *Homo volans*, koja počiva na umetničkoj motivaciji (prema Tomaševskom), drama *Santa Maria della Salute* (1980) Velimira Lukića je

klasičan dramski tekst neskrivene realističke motivacije. Pri njenoj konstrukciji postavljen je cilj da se pojača iluzija verodostojnosti drame. Povodom njenog izvođenja, Dejan Penčić Poljanski ističe upravo realističnost:

Kod Velimira Lukića, a to je jedna od najvećih vrlina ovog teksta, Kostić je čovek životnog iskustva, a ne od zanosa. Čovek od ovog sveta. Spreman i na kompromise. Da bi to pokazao Lukić će na scenu izvesti crnogorskog serdara. Ne da bi nas podsetio kako je veliki pesnik boravio i na dvoru kralja Nikole. Zato će se njegov Kostić i odlučiti na brak sa Julijanom Palanački... (Penčić Poljanski, 1993: 254)

Karakter prigodničkog³ u dramama o Lazi Kostiću, kao nalog vremena, obavezivao je autore na udeo verodostojnog. Prokić se tome zahtevu u potpunosti odupro, ali ne i drugi autori. Bez obzira na to što predstavlja periferni faktor u književnom vrednovanju, prigodnost ima određenu važnost u književnom životu. Forma „narudžbine” kulturnih i drugih javnih institucija, vrlo je česta pojava, povodom jubileja važnih ličnosti političke i kulturne istorije, kao i važnih istorijskih događaja.⁴ Prigodničarstvo jeste paraliterarna pojava, ali uglavnom ima uticaja na sadržinu i ideološkičnost dramskog oblika. Pisac teži da lik Laze Kostića predstavi što verodostojnije, da izgradi što verniji književni (dramski) portret građanske osobe Laze Kostića. Verodostojnost je onaj kvalitet teksta na osnovu kojeg čitalac proverava koliko se stvarnost predstavljenog lika Laze Kostića podudara sa njegovom predstavom o velikom pesniku. U svim dramskim delima, osim u Prokićevom komadu *Homo volans*, koji u potpunosti dekonstruiše lik Laze Kostića, verodostojnost je izvedena iz „ustrojavanja radnje odn. zapleta (mythos) po načelima vjerovatnosti i nužnosti” (Biti 2000: 553). Iz tih razloga u dramskim delima *Santa Maria della Salute*, *Kamo noći*, *kamo dani*, *Rapsodija*, *Od raja do beznjenice*, *Gozba*, autori posežu za osobenostima ličnosti, anegdotama, zgodama, dokumentima da bi ih uvrstili u fabulu i ugradili u motivacioni sistem koji bi stvorio utisak i iluziju istinitog događaja. „Za pjesnika, dakle, nije važna povijesna istina, nego

3 Nastanak nekih od navedenih dela o Lazi Kostiću bio je direktno ili indirektno podstaknut dejstvom tog mehanizma: *Homo volans* Nenada Prokića nastao je kao porudžbina za obeležavanje jubileja 40 godina profesionalnog rada Narodnog pozorišta Sombor, *Kamo noći*, *kamo dani* Radoslava Zlatana Dorića kao porudžbina Vukovog sabora i istog pozorišta, opera *Lenka* je porudžbina Opere Srpskog narodnog pozorišta iz Novog Sada. *Rapsodija* Vladimira B. Popovića nastala je povodom konkursa za dramu.

4 Da „narudžbina” ne podrazumeva uvek i verodostojnost prema očekivanjima „naručioca”, potvrđuje veliki skandal koji je pratio praizvedbu predstave *Trg heroja* T. Bernharda poručenu za stogodišnjicu Burgteatra, koji je razgnevio austrijske političare do te mere da su tražili zabranu dela i ostavku direktora Burgteatra i reditelja predstave Klause Paymana. Navedeni primer potvrđuje istorijsku relativnost pojma verodostojnosti - da se istina menja, a naročito privid.

vjerovatnost, vjerodostojnost onoga što iznosi, sposobnost uopćavanja onoga što tvrdi” (Pavis 2004: 403). Otuda proističe: što je dramsko delo prigodnije, to je verodostojnije. Tako neke osobine i navike privatne osobe Laze Kostića (gimnasticiranje, hedonizam, igra rečima, sklonost kalamburima itd.), te izvesni detalji i obeležja iz njegovog života (nošenje knjižice *San presvete Matere Božije* pod košuljom, odlazak Kostićev na lečenje u Beč, boravak na Cetinju, Petrogradu i Veneciji, Lenkina smrt, smrt Julijane Palanački) postaju konstantni, dominantni i obavezni motivi u dramskim delima o njemu. O ovim se osobinama, navikama, detaljima i događajima ili pripoveda i aludira na njih ili su postali razvijene dramske slike, pa čak i tematska osnova dela (opraštanje Laze Kostića od Somboraca pred odlazak na lečenje u Beč u *Kamo noći, kamo dani*).

Verodostojnost je posrednička karika između dva zahteva: teatralnosti pozorišne iluzije i stvarnosti sveta koji pozorište oponaša. Dramski pisac traga za načinom da pomiri ta dva zahteva tako što pokušava da odrazi stvarnost dramskog dela kao da je istinita, te izlaže teatralnost stvarajući umetnički sistem zatvoren u sebe. Izraz verodostojnost obuhvata istovremeno iluziju istinitosti (apsolutni realizam) i istinu iluzije (potpuna teatralnost).

Iako pisana za jednokratnu upotrebu, Dorićeva drama *Kamo noći, kamo dani*⁵ nije vezana isključivo za okolnosti nastanka, već ih svojom vrednošću nadilazi. Prigodna namena drame ima uticaj i na sadržaj didaskalija, na utisak o celini dramskog dela, a otuda i na koncepciju dramskog lika Laze Kostića i na ukupnu književno-umetničku vrednost. Na prvom mestu, reč je o verodostojnosti dramskog lika na kojoj kao posebnom kvalitetu prigodna drama uvek insistira vodeći računa o krugu recipijenata kojima se obraća. Sve ove okolnosti su se odrazile i na piščevo oblikovanje lika Laze Kostića. Karakter namene, pretpostavljeni recepcijski zahtevi uticali su na piščevu imaginaciju: on svesno Kostićev lik gradi svedenije, „popularnije”, dodaje njegovoj figuri populistički iskaz, pojačava anegdotalno itd.

5 U studijama izvođenja ovakve se izvedbe određuju kao kulturalne. U knjizi *Uvod u studije performansa*, Aleksandra Jovičević pod pojmom kulturna izvedba podrazumeva „bilo koje izvođenje koje se sastoji od fokusiranih, jasno označenih i društveno ograničenih oblika ponašanja koja su posebno napravljena/pripremljena za pokazivanje (Jovičević, Vujanović 2006: 58-59). Nastanak programa *Kamo noći, kamo dani*, koji je po svom formalnom ustrojstvu „klasična” predstava, iniciran je predlogom KPZ Srbije da 1991. godine Narodno pozorište iz Sombora pripremi i izvede dramski program na završnoj svečanosti manifestacije Vukov sabor u Tršiću kod Loznice. Povod je bio jubilej – 150 godina od rođenja Laze Kostića. Dakle, reč je o prigodnoj predstavi za koju je dramski predložak napisao Radoslav Zlatan Dorić, angažovan i da režira sopstveno delo, čije se osnovno značenje temelji na simboličkoj vezi vremena u kojem nastaje i prošlosti kojoj se obraća s porukom za buduće generacije.

Sa stanovišta moderne teorije drame, dramski lik Laze Kostića valja posmatrati u okviru „životne povesti” u pozorištu (Sarazak 2009: 194-195). Čovek drame jedino može biti onaj kome je nešto – svejedno šta i zašto – važnije od svega, čak i od života. Za Lazu Kostića u Dorićevoj drami *Kamo noći kamo dani* život je neprekidna borba. Poredeći svoj dolazak na svet sa rođenjem Getea, Laza Kostić naglašava oprečnost njihovih sudbina:

[...] *on usred žarkog leta, ja u po crne noći... on obasut najobilatijom svetlošću poludnevnog sunca... ja nedočekan skoro nikakvom drugom svetlošću osim blaženobonoga sjaja majčinih očiju.* (Kostić 1992: 129)

I tu okolnost pesnik uzima kao objašnjenje za svoju dramatičnu sudbinu:

Možda mi je i zato bilo suđeno da provedem svoj vek u borbi, posred raznih protivnosti i krajnosti, u neprestanom otimanju i večnom ukrštaju; i da budem ispitivač i propovednik tog načela. (Isto.)

S tom namerom, da dramski lik Laze Kostića ojača, da stvori čvršće uporište, Dorić, kao i drugi autori čijim dramskim delima dominira lik velikog pesnika, citira upravo ovako intonirane autobiografske iskaze Laze Kostića. Lik Laze Kostića ima obeležja pesnika. On je u „zanosu”, „kajan i slavljen, zaboravljen i vzdizan”, odlikuje ga „bundžijstvo”, uvek je u opoziciji s licem koje nije pesnik ili je drugi pesnik: pesnik je pesnik, „gord i svestan” sam, uvek u opoziciji prema prijateljima – dr Simonoviću, gradonačelniku somborskom, Davidu Konjoviću, Đoki Čordaru i drugim licima u palanci. U Dorićevoj drami nema onog u istoriji književnosti ustanovljenog dubokog nezadovoljstva Kostićevog, besa i razdražljivosti. Protivstavljenost likova je bezazlena, blaga, iskazana peckanjima: „od skromnosti uginut nećeš” (Dorić 1991: 7), „bojim se da je sve što si ti od mene pročitao račun na kraju partije preferansa” (Dorić 1991: 25) itd. Da postoji apsolutna saglasnost među likovima, bila bi umanjena dinamika intersubjektivnog događanja i ova bi Dorićeva drama zadržala samo formalni karakter drame koji joj obezbeđuje dijalog lica. Lik Laze Kostića denotira bitnu figuru iz istorije književnosti i može mu se pripisati niz ideoloških konstrukcija – autor bira one elemente koji sadrže mogućnost aktuelizacije, koji su svezremenski čitljivi, značenjski podudarni u vremenu u kojem se predstava izvodi. Tako je *Na parastosu Vuka St. Karadžića* najdirektnije iskorišćena Kostićeva pesma, upotrebljena upravo da naglasi prigodnost trenutka u kojem se izvodi predstava, te da se uspostavi direktnija veza Laze Kostića i Vuka Stefanovića Karadžića. Nadalje, Dorić u izgradnji lika Laze Kostića iz njegovih tekstova bira one koji sadrže naglašene

ideje i stavove o rodoljublju i ono neskriveno izbija iz celine komada. Takva piščeva intencija nije slučajna – ona je ideološke prirode, predstavlja odraz opsednutosti nacionalnim identitetom kao dominantom politike devedesetih godina prošlog veka (v. Mladenović 2016).

Dramskog pisca koji se odlučio da govori o životu Laze Kostića (o „istoriji” njegove „stvarne” osobe), vrebaju dve subjektivnosti. Prva je subjektivnost istoričara koji procenjuje različite diskurzivne ravni (šta jeste, a šta nije istinito i važno u događajima iz života Laze Kostića, te opis i razjašnjenje u dramu uključenih događaja). A druga subjektivnost jeste subjektivnost pisca koji selektuje te događaje i oblikuje od njih fabularni tok u drami. Govoreći o razlici između historiografije i pesništva, Aristotel u *Poetici* ustanovljava da se istoričar i pesnik „razlikuju po tome što jedan govori o onome što se istinski dogodilo, a drugi o onome što se moglo dogoditi.” (Aristotel 1955: 21).

Kada određuje umetnički lepo ili ideal, Hegel obrazlaže i čuvanje istorijske vernosti kao zadatak umetnosti. „Umetnost treba da se trudi da karaktere i događaje iz prošlosti predstavi što je moguće vernije” (Hegel 1986: 267), ali i upozorava da se ne sme biti rob takvog shvatanja „pri sasvim formalnoj strani istorijske tačnosti i vernosti” (isto: 269), te da u cilju „prave objektivnosti i prave subjektivnosti kojima umetničko delo mora da udovolji” (isto.) istorijska tačnost u pogledu spoljašnjih stvari mora „da ustukne pred interesom za istinsku sadržinu koja je takođe za savremenu obrazovanost večna i neprolazna” (isto.). Lajonel Triling bi celo poglavlje Hegelove *Estetike* koje govori o umetnički lepom sublimirao u iskaz „vrednosti, kako ih nazivamo, jedne epohe nisu vrednosti druge” (Triling 1990: 13). Dramsko delo koje bi pretendovalo da reprodukuje bogatstvo događaja iz života Laze Kostića, bilo bi veliko, nepregledno i suviše zapleteno. Otuda je bitno da dramski autor načini sistematski izbor iz tog mnoštva materijala vodeći računa o tome koliko stvarnost Laze Kostića koju opisuje zanima njegove savremenike. Na delu je „pomračenje priče” o kojem govori Pol Riker (Paul Ricoeur), kada objekat istorije „nije više delatni pojedinac, već totalna društvena pojava” (Riker 1993: 122). Dramski pisac valja, otprilike, da odgovori na Lukačevo pitanje: „kakvi ljudski životi, koji delovi su najpogodnija materija za dramu? Ili još jednostavnije: koje su to pojave u čovekovom životu u kojima se s najneposrednijom i čulnom snagom odražava celokupna suština čoveka” (Lukač 1978: 27). U tom pogledu vrlo sugestivno deluje analiza poezije Laze Kostića *Santa Maria della Salute Laze Kostića* Miodraga Pavlovića. Na osnovu ustanovljenih frustracija u svojoj psihološko-stilskoj interpretaciji pesme *Santa Maria della Salute*

Pavlović zaključuje da je ova pesma, ne samo pokajnica i molitva, nego i pesma implicitnog revanša izazvanog navedenim frustracijama. I Pavlović ističe da je ova poema: a) nedvosmislena osveta ženi sa kojom je bio u braku, b) kritika jednog kulturno-političkog ambijenta u koji se pesnik više nije uklapao; c) natkriljavanje jedne književne atmosfere intenzitetom svog zanosa i njegove pesničke reči' (Pavlović 1979: 424). A taj revanš, taj obračun – to je drama. (Mladenović 2011)

Velimir Lukić, pesnik i dramski pisac, dramu *Santa Maria della Salute* kao da upravo zasniva na rezultatima Pavlovićeve analize. Dramski pisac, za kojeg bi se moglo reći da je „slikar istorije” jedne umetničke ličnosti, a kakav je svakako Laza Kostić, razapet je između dve moguće protivrečnosti. Prvo, ako teži da tačno prikaže događaje, da bude egzaktna, da pokaže njihovu specifičnost, pazeći pri tome na razlike između istorijske pozicije u kojoj je dramski pisac i pozicije perioda koji u drami prikazuje, mora da dobro izuči period o kome govori. Tada se može desiti da likovi budu preopširno prikazani, takoreći fotografski, pa da se njihovo značenje zagubi ili da budu predstavljeni kao istorijski atraktivni likovi koji šalju velike poruke „duha vremena”. I u jednom i u drugom slučaju bili bi to beživotni likovi, filozofski apstraktni, beskrvni, a to znači i bez verodostojnosti. Drugo, može da se desi da dramski pisac uopšti radnju, da je pročisti i pojednostavi, pa da glavni junak bude neki opšti tip (u Prokićevoj drami *Homo volans* Laza Kostić se uzdiže do parabole o Pesniku uopšte). Istoričnost lika Laze Kostića u celini iščezava. Nastao je karakter koji nije „svojina” nijednog razdoblja, nijednog podneblja.

Takav tip lika nalikuje svakome i nikome. On je tek ideal s kojim se nastojimo postovjetiti, jer primjećujemo kod njega samo ono po čemu smo slični. Više nije riječ o sukobu vrlo subjektivnih pojedinaca bogate duše. 'Privatizacija' sukoba dovodi do konverzijske drame ili 'dijaloga' šutljivih likova, čiji su karakteri i duhovni život fino ocrtni, do te mjere da postaju neizrecivi. (Pavis 2004: 277)

Brojni autori, a među njima i Pavis, upozoravaju nas da istorijska i dramska istina nemaju ništa zajedničko, te da otuda svi nesporazumi oko realizma pozorišne predstave nastaju usled toga što se ne dokuči ta razlika. Umeće i veština dramskom piscu obezbeđuju punu slobodu u odnosu na istoriju. Kada definiše žanr istorijske drame, Marta Frajnd upravo naglašava važnost slobodnog pristupa istoriji, preradi i izboru historiografskih fakata.

Pesnik može da stvori svoju sliku istine [...] može da pokuša da dođe do onoga što on smatra pravom istinom, istinom koju zvanična istorija zbog izvesnih naučnih ili ideoloških opredeljenja netačno tumači ili skriva. U oba slučaja pesnik se odmah počinje udaljavati od zahteva za istinitošću koji je Aristotel postavio [...] a približava se drugoj vrsti istine – poetskoj. (Frajnd 1996: 17)

Poneka netačnost u oblikovanju karaktera ili vremenskom sledu događaja iz života Laze Kostića neće prouzrokovati nikakvu pometnju ako su ukupnost društvenih okolnosti, okruženja u kojem se nalazi ili njegova epoha prikazani na verodostojan način. Ponekad se kompromis između istorijske i dramske istine manifestuje u motivaciji lika Laze Kostića, ali ona nikad ne potiskuje objektivnu i istorijsku motivaciju. Sudbina Laze Kostića kao junaka drame istovremeno je i jedinstvena i primerna, posebna i opšta. Dakle, izvor, građa, dela koja mogu da kao inspiracija posluže dramskom piscu, direktno ili indirektno (arhivalije, legende, mitovi itd.) takođe spadaju u onaj zastareli korpus tekstova kojima se nekad objašnjavalo delo. Hegel smatra da spoljašnja strana predstavljene istorijske stvarnosti u umetničkom delu „za nas, koji pripadamo takođe našem vremenu i našem narodu, mora da bude jasna i shvatljiva bez obimne učenosti” (Hegel 1986: 272). Takvo Hegelovo gledište govori nam da on danas ne bi pokazao naročito zanimanje za proučavanje intertekstualnosti, odnosno za proučavanje dela i stilova na koje dramski tekst upućuje.

U svim dramskim tekstovima među čijim je protagonistima Laza Kostić, intertekstualno i metatekstualno su u kontinuiranom dodiru. Citati su dominantni u svim dramskim delima, ali su upotrebljeni tako vešto, prirodno, da su autori dramskih tekstova uspeali da postignu verodostojnost lika u jeziku kojim govori, uspešni su u 'imitaciji' jezika epohe. (v. Mladenović 2018)

S tog aspekta razmatrana, dramska dela o Lazi Kostiću imaju i odlike istorijske, ali i dokumentarističke, biografske drame sa elementima dramske fikcije (*Homo volans*, *Santa Maria della Salute*, *Rapsodija*). Dramska dela o Lazi Kostiću prikazuju samo donekle vernu sliku spoljašnjeg sveta. Dramsko pismo Nenada Prokića, Velimira Lukića, Vladimira B. Popovića i drugih autora, nije direktno podređeno otisku stvarnosti, ono predstavlja oblikovanje stvarnosti prema intenciji pisca, oni prema svom osećanju oblikuju stvarnost. Hegel ističe da

pravo umetničko delo svoju pravu originalnost dokazuje samo time što se pokazuje kao jedna vlastita tvorevina jednoga duha koji ništa spolja ne

prikuplja i ne krpari, već čini da se celina u strogoj povezanosti proizvodi sama sobom iz jednoga liva i u jednome tonu, kao što se sama stvar uskladila u samoj sebi. (Hegel 1986: 295)

Parafrazirajući Hegelovo stanovište da će samo individualci od svetske istorijske važnosti, koji poseduju „originalna individualna obilježja i društveni pečat povijesnih sukoba moći priskrbiti dobre dramske teme”, Pavis ističe da se „umjetnost sastoji od pronalaženja pojedinaca koji su zahvaljujući svojim djelima (a ne apstraktnom epskom sustavu njihove karakterizacije) osobno uključeni u povijesne procese” (Pavis 2004: 277). Isidora Sekulić upravo otkriva crte izuzetnosti lika Laze Kostića: „skroz je netačno da Vojvođanina karakteriše simetrična postepenost u naravi i karakteru... A izuzetni ljudi su bili i ostali izuzetni, naletni, eksplozivni, svojehlavi, neusavetni...” (Sekulić 2019).

Istoričar Saša Marković ističe Kostićevu jedinstvenost kad je reč o njegovom političkom delovanju:

Kostić je ostao sebi dosledan, ali je odgovornost od njega stvorila konzervativca koji je (ne)uspešno pokušavao da napravi spoj tradicije i modernog. Sa tim u vezi on je jedinstvena ličnost društvene misli kod Srba, možda i značajnija nego književna. Negujući specifičan idealizam koji se zasnivao na poverenju u njegovu ostvarljivost, Kostić se teško mirio sa situacijom u kojoj je to bilo nemoguće. (Marković 2017)

Tako u *Santa Maria della Salute* V. Lukića iskrsava ponosan individualist koji posle sukoba sa poslanikom Kraljevine Srbije tera ovoga „u nedokazanu vrazju mater”. Formalna tipologija izgrađena prema kriterijumu uloge lika u radnji pokazala bi kako se oko protagoniste grupišu pomoćnici i protivnici. Na primer, u *Santa Maria della Salute* to je Iguman kojem Laza Kostić ispoveda svoju besciljnost i beznadnost u petoj deceniji života, za koju optužuje svoj „usplahireni um”. Kao protivnici javljaju se brbljivi advokat Pagaraški i sudija Kobilarev, s kojima se sukobljava („muka mi je da vas gledam”), a iz čijih reči se potvrđuje njegova plahovitost.

PAGARAŠKI

Lud! To ti je pravi ludak: veseo, veseo pa odjednom pobesni.

KOBILAREV

Imaš ti pravo: besan, besan pa namah veseo.

(Lukić 1980: 152)

Povremeno je taj govor po svom sadržaju, izboru reči, zvukovnoj, ritmičkoj i intonacijskoj strukturi pesnički uzvišen; „Sve što učinih magla je i ostareh maglu predući” (Lukić 1980: 151). U Kostićevu leksiku prodiru i reči iz njegovih pesama, ali to nisu citati nego upravo pojedine karakteristične reči (hrid, raj, pakao, titan). U monolozima njegov je iskaz takođe često pesnički: „A kada oči sklopim, u san čim počnem da padam, zvuke nebeske i taj glas začujem. Evo znakova nadzemaljskih, evo te senke i bića edenskog” (Lukić 1980: 151). Tada verodostojnost nije potpuno realistična, nego je pesnički verodostojna. Razmatrajući herojsko, lepo i autentično, Lajonel Triling nas podseća na Aristotelovo poređenje tragedije i komedije. Tragedija pokazuje ljude bolje no što jesu (plemenitije, upečatljivije, dostojanstvenije), a komedije „ljude prikazuju kao gore no što zaista jesu”. Trilinga „kopka” pitanje: „zašto ovaj filosof koji je razmišljao o tolikim stvarima nije nikad razmišljao o književnom rodu koji bi ljude prikazivao kakvi jesu, ni bolje, ni gore” (Triling 1990: 118-119). Ni Trilingova znatiželja neće pomoći da se egzaktno, empirijski, apsolutno odredi status verodostojnog u dramskim delima o Lazi Kostiću, a time i precizno žanrovsko razgraničenje ovih dramskih oblika. Uočili smo da se prepliće istorijska, realistička i pesnička verodostojnost u koncipiranju drame i lika Lika Laze Kostića.

Proučavajući dramske likove u 'Santa Maria della Salute' uočavamo da određeni karakteri (Laze Kostića, Lenke) proizlaze iz intuitivne i stečene slike pesnika Laze Kostića i pesnika uopšte, ali da oni pobuđuju interesovanje recipijenta jer nadilaze uski okvir specifičnih dramskih situacija, dosežući nivo univerzalnog prauzora. (Mladenović 2011: 203)

Lična drama Laze Kostića uobličena u umetničko delo dobija društveni i politički kontekst, tako da su sve drame u kojima njegov lik opstojava do izvesne mere istovremeno dokumentarističke, istorijske i političke. Svakom dramskom piscu koji se poduhvati da piše dramu nastalu prema biografiji, studiji, monografiji preta opasnost od konvencionalne stranputice, od puke ilustrativnosti, od biografske tačnosti, od poetičke ambivalentnosti. To se događa kada recipijent (književni i pozorišni) unapred poznaje fizičke, psihološke i moralne karakteristike lika. Te osobine u slučaju Laze Kostića dramski autori su uglavnom nadvladali. Njihov Laza Kostić ima više ljudski i istorijski potvrđenih značajki, ali one su samo polazište za izgradnju samosvojnog, dramski verodostojnog lika Laze Kostića. Naš je cilj bio da se ukaže na jedno opasno skliznuće u biografizam, odnosno pozitivizam, jer, ako doslovno prihvatimo „doktrinu bezličnosti” o kojoj govori Triling, a koju odlikuje tvrdokorna tvrdnja „da pesnik uopšte nije osoba, već samo persona, i da pripisivanje lič-

nog postojanja pesniku predstavlja narušavanje literarne pristojnosti” (Triling 1990: 23), onda bi analiza ogromnog broja dramskih dela koja su nastala na osnovu istorijskih činjenica i biografija poznatih ličnosti izgubila svoj viši, istraživački smisao.

Literatura

- Aristotel. 1955. *O pesničkoj umetnosti* (preveo s grčkog i sastavio registar imena dr Miloš N. Đurić). Beograd: Kultura.
- Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Matica hrvatska: Zagreb.
- Dorić, Radoslav. 2016. *Kamo noći, kamo dani*. Biblioteka Narodnog pozorišta Sombor, 875/26.
- Flaker, Aleksandar. 1983. „Umjetnička proza”. *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*. Škreb, Zdenko, Ante Stamać (ur. i predg.). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Фрајнд, Марта. 1996. *Историја у драми – драма у историји*. Нови Сад, Београд: Прометеј, Институт за књижевност, Стеријино позорје.
- Hegel, G. V. F. 1986. *Estetika I-III*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Ibersfeld, An. 1982. *Čitanje pozorišta*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Костић, Лаза. 1992. *О књижевности. Мемоари. Сабрана дела Лазе Костића*. Приредио Предраг Палавестра. Нови Сад: Матица српска.
- Lesing, Gotthold Efraim. 1989. „90. i 91. pismo” u Dokić, Ljubiša *Osnovi dramaturgije*. Beograd: Fakultet dramskih umetnosti, str. 295-297.
- Lič, Klifold. 2016. „Tragični junak” u Svetislav Jovanov (izb. predg. red.) *Teorija dramskih žanrova*. Novi Sad: Pozorišni muzej Vojvodine, str. 54-63.
- Лукач, Ђерђ. 1978. *Istorija razvoja moderne drame*. Nolit: Beograd.
- Lukić, Velimir. 1980. „Santa Maria della Salute”, *Scena*, II, 4, godina XVI. Novi Sad: Sterijino pozorje, str. 150-165.
- Marković, Saša. 2017. *Horizonti političke misli Laze Kostića*. Beograd: Politička revija 1/2017, str. 57-73.
- Млађеновић, Миливоје. 2011. „Лаза Костић као лик у савременој драми” у Ивана Живанчевић Секеруш (ур.). *У спомен на Лазу Костића (1841-2011)*. Нови Сад: Филозофски факултет, стр. 199-210.
- Млађеновић, Миливоје. 2016. „Дијалог с традицијом у драми Номоволанс Ненада Прокића” у Адријана Марчетић, Зорица Бечановић

Николић, Весна Елез (прир.) *Компаративна књижевност: теорија, тумачење, перспективе*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, стр. 451-463.

- Млађеновић, Миливоје. 2016. „Лик Лазе Костића у драмским делима Радослава Дорића”, *Театрон* 174-175, стр. 94-103.
- Млађеновић, Миливоје. 2018. „Лаза Костић и његов лик у драми”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, стр. 763-780.
- Pavis, Patrice. 2004. *Pojmovnik teatra*. Zagreb: Akademija dramske umjetnosti Zagreb, Centar za dramske umjetnosti Zagreb.
- Pavlović, Miodrag. 1979. „Santa Maria della Salute Laze Kostića” u Dragan Nedeljković, Miodrag Radović (прир.) *Umetnost tumačenja poezije*. Beograd: Nolit, str. 410-427.
- Penčić Poljanski, Dejan 1992. *Otišlo u (v)etar*. Novi Sad: Prometej.
- Popović, Vladimir B. 2016. *Rapsodija*. Arhiva autora.
- Prokić, Nenad. 2016. *Homo volans*. Sterijino pozorje. Centar za pozorišnu dokumentaciju. Inv. br. 1065.
- Riker, Pol. 1993. *Vreme i priča*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Sarazak, Žan Pjer (прир.). 2009. *Leksika moderne i savremene drame*. Vršac: KOV.
- Секулић, Исидора. 2019. *Лаза Костић*, доступно на: <http://ubsm.bg.ac.rs/latinica/dokument/296/laza-kostic> [Приступљено: 4.9.2019].
- Triling, Lajonel. 1990. *Iskrenost i autentičnost*. Beograd: Nolit.

CONCEPT OF VERISIMILETUDE IN PLAYS ABOUT LAZA KOSTIĆ

Abstract

This paper examines the verisimilitude, the degree of historic and dramatic truthfulness in plays in which Laza Kostić is the protagonist. In the analysed and observed plays ('Homo Volans' by N. Prokić, 'Santa Maria della Salute' by V. Lukić, 'Kamo noći, kamo dani' by R. Dorić, etc.), the historic (and concurrently, literary-historic) truth about Laza Kostić is often backgrounded in favour of truthful, interesting and most often fanciful plots. The paper also discusses the nature of appropriateness in plays about Laza Kostić, as necessitated by their own time, which makes the authors liable to include a certain share of biographic verisimilitude. The analysis established that the subject of depiction in the play 'Homo Volans' is a sequence of events in the life of the poet as well as present time fictional situations in which Laza Kostić is the topic. In essence, this is a game with imitable form of a biography. The play 'Santa Maria della Salute' by Velimir Lukić is a classic play with unhidden realistic motivation. Though written for one-time use, the play 'Kamo noći, kamo dani' by Radoslav Dorić is not related exclusively to the circumstances pertaining to the origins, and it exceeds them with its values. Firstly, this concerns the verisimilitude of the character, a special quality an appropriate play always insists on. Secondly, the nature of the purpose, the presumed reception requirements influenced the writer's imagination. In cohort, they consciously build the character of Laza Kostić as more subdued, "popular", they enhance the anecdotal thus adding a populist expression to his figure.

The paper concludes that each playwright endeavouring to write a play based on a biography, a study, or a monograph is at risk of going down the conventional "wrong road", at risk of making a mere illustration, biographical accuracy or the poetic ambivalence. When it comes to the character of Laza Kostić, the authors mostly managed to avoid those traps. Their character of Laza Kostić shows more human and historically accurate features. However, these are but a few steps in the construction of a self-contained, dramatically credible character of Laza Kostić.

Key words

verisimilitude, Laza Kostić, character, play, history.